

УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ ЯК ГАРАНТ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИСТОСТИ

З ЧОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ НАЦІЯ?

Оцінюючи розвиток подій на пострадянському просторі впродовж останніх десяти років, можна констатувати: те, що ми вважали за встановлену демократію як цивілізований суспільний устрій, насправді значною мірою виявилось продовженням процесу ентропійної руйнації суспільства, котрий розпочався задовго до формального розпаду СРСР, а згодом досяг напруги горезвісної російської смуті під лютпенським гаслом «грабуй награбоване». Чергова спроба модернізації пострадянського geopolітичного простору почалась у часи «перебудови» із зачленення класичного ліберального принципу. «дозволено все, що не заборонено», який на початку 90-х швидко трансформувався у девіз «свободи забагато не буває», що не завадило потім явним спробам повернутися до чергового «одержавлення» суспільного життя.

Це та сама «демократія», проти якої виступали ще теоретики побудови сучасної європейської наші-держави, починаючи з Макіавелі, і яку Томас Гоббс оцінював як «війну всіх проти всіх», коли «людина людині – вовк». Видатний німецький філософ Готліб Фіхте у праці «Замкнена комерційна держава» відзначав, що «в цьому стані ніхто не вільний, тому що всі необмежено вільні. Ніхто не може нічого створити, розраховуючи на те, що воно проіснує хоча б одну мить». Вихід із цього первісного варварського стану він убачав у знаменитій «суспільній угоді»: «виключно в тому, що відокремлені індивіди домовляються між собою». Якщо ж ця домовленість між основними суспільними силами не відбувається, анархія розпаду рано чи пізно переходить у свою позірну протилежність – бюрократичну диктатуру, державного монстра, за Гоббсом – Левіафана, котрий намагається структурувати суспільство за допомогою прямого примусу, так би мовити «ззовні». На жаль, саме за цюо схемою поки-що відбуваються «реформи» на більшій частині пострадянського простору, що врешті-решт призвело до стану дуже близького до повної світоглядної розгуби-

леності, дезорієнтованості, котру видатний французький соціолог Еміль Дюркгейм визначив як «аномію» – дослівно «безнормність», «безморальність», коли, наприклад, люди ніяк не можуть зрозуміти, що ж власне відбувається: чи то *ще* агонія радянського режиму, чи то *вже* агонія перших паростків реальної демократії.

Як же нам досягти загальної домовленості та порозуміння, справжньої солідарності народу України? Чому попри існування безлічі соціал-демократичних та демократичних партій центристського спрямування і ще більшої кількості тих, хто немов би поділяє ідеї соціал-демократії та християнського гуманізму, жодному з політичних утворень так і не вдалося стати по тужною єдиною силою на кшталт повоєнного деголівського надпартийного «Об'єднання французького народу»? Не допомогли й назви нових партій, які декларували саме цю мету — «Рух», «Громада», «Батьківщина», «Злагода», «Собор», «Солідарність», «Демократичний Союз» або російські «Наш дім – Росія», «Єдність» та «Вітчизна – вся Росія». Окрім загальновідомого факту, що практично всі наші партії залишаються носіями радше не ідеології, а своєрідної «ідолології» – ототожнення «приватних» кланових інтересів із загальнонародними та їх лобіювання у владних органах, дається візаки й дещо інше. Існують, на мій погляд, серйозні світоглядно-концептуальні «ідеї-ідоли», своєрідні ідеологічні фетиши, культивування яких у суспільній свідомості на всіх щаблях соціальної ієрархії призвело до нашої небаченої у світі «багатопартійності» зокрема і стану чергової «Руїни» України взагалі. Які ж це хибні світоглядні стереотипи?

Згадаймо, що тій самій «протестантській етиці» доби європейської Реформації, яку видатний соціолог Макс Вебер пов'язував передусім з особливим «духом капіталізму» – заповзятливістю, ініціативою, прагненням до максимальної економічної свободи, передувала доба Ренесансу. Власне, Ренесанс з небаченою досі силою підніс красу людського тіла й духу, декларував безмежність можливостей людини, її здатності

бути хазяїном власної долі, створювати досконалий суспільний устрій — «рай на землі». Вперше у всесвітній історії людина поступово починає усвідомлювати себе не членом феодального клану, середньовічного цеху, зрештою, якоїсь народності, а Людиною «взагалі», універсальною, самодостатньою особистістю, своєрідним «людиною Богом». Згідно з вченням видатних мислителей епохи Відродження, ідеологів «громадянського гуманізму» — Фічіно, Альберті, Ландіно, Бруні, Валла, Петрарки ця Людина на відміну від свого середньовічного «попередника» вже прагне заподіювати добро близькому не за суворим біблійним приписом, не із страху отримати « зло за зло », а внаслідок «природного», універсального «людинолюбства», любові до близького — незалежно від його формального соціального статусу.

Але для того, щоб домогтися незалежності від чогось, потрібно спергтися на щось інше. Для того, щоб досягти реальної автономії від архайчних общинно-зрівняльних суспільних структур — чи то кріпацької економічної залежності, чи то військово-аристократичного васалітету, необхідно було створити ще більш потужне й консолідоване об'єднання, організація якого відбувалася на зовсім інших, *позакласових засадах*. Такою спільнотою історично нового типу, реальним гарантам прав і свобод людини стає *нація*, яка об'єднує людей незалежно від родоплемінного походження, віросповідання, політичного й навіть економічного статусу. Причому надзвичайно важливо, що вперше в історії людства консолідація самостійних індивідів відбувається не на основі зовнішнього, переважно позаекономічного примусу, а на основі *внутрішнього переконання* й потреби позбавитись будь-якого патронату патріархально-тоталітарного типу.

Спочатку формування нації відбувається на духовно-етнічних засадах, через осмислення у процесі небаченого злету літератури й мистецтва унікальності, неповторності і, водночас, все-світнього значення власної, саме національної культури. Не забуваймо, що той самий «ренесанс», тобто повернення до минулого, до античності, був для італійців одночасно поверненням до *своєї національної історії*. Проте, на відміну від новітніх спроб реанімації Римської імперії типу створення Священної Римської Імперії Німецької Нації, яка насправді не була ні імперією, ні нацією, а являла собою конгломерат із 38 напівсамостійних, напівфеодальних князівств, епоха Ренесансу пов’язана із зверненням до власного минулого не з метою повернення до нього, а з метою моделювання найбільш ефективної моделі соціуму, прийнятного для всіх європейських країн, свого роду ідеалу суспільного устрою, в якому на національній основі найкраще реалізується уні-

версалізм творчих можливостей нової європейської людини.

Європейська Реформація розвинула ідеї добровільної національної консолідації, перевела їх у практичну площину і зробила надбанням масової свідомості. Винахід друкарства був одночасно результатом зростання потреби у мовній, культурній, позавузкорелігійній єдності і потужним стимулятором цього духовного потягу завдяки появи спільногого «інформаційного простору».

Причому протестантську економічну етику цивілізованої ринкової поведінки випереджала своєрідна «державотворча етика» національного ще навіть не відродження, а тільки зародження сучасної Європи. Розвиток національної культури доповнюється одночасним становленням національної церкви, переходом до богослужіння рідною мовою, а потім і до власне національної, незалежної від папського диктату, влади. Ця влада також вперше в історії була по-справжньому делегована «знизу», а не нав’язана «згорі».

На відміну від попередньої традиції, коли владу формували або завойовники, або їхні ставленики та сателіти, або, знов-таки, військові касти, які під приводом захисту населення від зовнішньої агресії рано чи пізно самі ставали його «внутрішніми» загарбниками, в основу такої абсолютно нової форми самоорганізації суспільства, — про яку, зокрема, близькуче писав Жан-Жак Руссо у своїй «Суспільній угоді», — була покладена ідея суспільної угоди між заздалегідь обмеженою владою «вищих посадових осіб» і народом, котрий, за ідеєю, виступав фактично їх «наймачем», справжнім Сувереном, тобто, в перекладі з французької, — носієм верховної влади. Частину цієї влади він мав делегувати на обмежений час своїм власним представникам і слугам народу, в повному розумінні цього слова (без радянського підтексту).

Влада мала не керувати народом за допомогою зовнішнього примусу, а, спираючись на нього, лише допомагати йому щодо реалізації його волі та контролю дотримання існуючих правових норм. Не держава як така, яка «держить», «тримає» «натовп», «масу» у покорі, а могутність, сила нової спільноти — громадянського суспільства — становила підвалини сучасної правової держави. Ось чому, зокрема, геніальний мислитель Іммануїл Кант вважав, що завдяки суспільній угоді «натовп стає народом».

Позаяк у боротьбі проти нації, що тільки народжується, внутрішня феодальна реакція, як правило, об’єднується із зовнішньою, ця правова держава спочатку виступає зовсім не «нічним сторожем», а справжнім захисником нового суспільного ладу, його права на існування, і породжує таких видатних політичних лідерів, як Кромвель чи Вашингтон.

На противагу марксистській схемі первинності економічного «базису» стосовно духовно-ідеологічної надбудови насправді остаточному становленню нації у якості переважно економічно інтегрованої спільноти передує не тільки мовно-культурна, а й політична консолідація ще переважно не на юридично-економічних, а радше на морально-традиціоналістських засадах. Будь-які спроби форсованої лібералізації суспільства шляхом відособлення громадян як потенційних приватних власників та формального створення демократичних правових інституцій в ситуації відсутності спільногомовно-культурного простору, так само, як і побудова влади на основі конкурентних економічних класових інтересів за умов відсутності сформованого національного ринку, завжди оберталися на практиці і обертаються сьогодні на переважній частині колишнього СРСР не створенням реальної багатопартійності, а лише регенерацією архаїчних нагівфеодальних кланів, груп впливу на «верховного сюзерена». Ось чому, наприклад, один з політичних, ба й духовно-світоглядних попередників генерала Де Голя, генерал Лафайєт, видатний французький політичний діяч і ідеолог Великої французької революції, а також герой американської буржуазно-демократичної революції та боротьби за незалежність США, завжди виступаючи як проти феодальної реставрації, так і проти екстремістського революціонізму якобінців і диктатури Бонапарта, послідовно відстоюював ідею конституційної монархії, за якої король як своєрідний символ нації («король французів») і верхня палата парламенту — Сенат — «урізноважують» нижню палату — Законодавчі Збори — і не дають партіям перетворитися на постійно ворогуючі «секти». Для Лафайєта поняття правової держави і Вітчизни, Батьківщини були практично тотожними, а уявлення про свободу особистості нерозривно пов'язувалось із її найпершим громадянським обов'язком — захистом національної незалежності. «Істинний республіканізм... — наголошував він, — ... це суверенітет народу... Національний суверенітет вище будь-яких другорядних урядових комбінацій».

Не випадково Лафайєт під час перебування у вимушений еміграції в США надавав підтримку і матеріальну допомогу видатному ідеологу національної консолідації Німеччини на культурних та економічно-протекціоністських засадах та розробнику загальної теорії нації Фрідріху Лісту. Зовсім не випадково і те, що близький друг і сподвижник Лафайєта, вождь американської революції та засновник держави найліберальнішого типу Джордж Вашингтон у своїй знаменитій «Прощальній промові», зокрема, під враженням від якобінського терору, не стомлюється наголошувати, що добросердість та мораль — найважливіші основи справді народної влади, а от «Партійний

Дух» «зазіхань однієї гілки влади на повноваження іншої», який «воліє об'єднати всю владу під одним началом і за будь-якої форми уряду створити справжню деспотію» — це «найстрашніший ворог» саме «молодих» демократичних устроїв.

Пізніше, мірою становлення вже не обмеженої феодальними бар'єрами ринкового середовища та глобальної економічної системи й мірою ускладнення поділу праці у процесі промислового перевороту, новостворене громадянське суспільство починає дедалі сильніше асоціюватися не з «громадою» нації, а зі свободою економічної діяльності відособленого приватного власника, котрий дотримується своїх суто особистих інтересів. Протестантська етика остаточно трансформується в етику утилітаризму та прагматизму, а демократія, тобто реальне народовладдя, — в особливу ідеологію лібералізму (влада зменшує свій авторитарний та елітарно-аристократичний компонент і зосереджується на контрольно-представницьких функціях). Нація остаточно набуває свого завершеного власне економічного виміру, який полягає у максимальній «відкритості» суспільства світовій економічній системі, невтручені національної держави в економічну сферу з метою перерозподілу валового національного продукту на користь верств населення, не здатних довести своєї протестантської богообраності безперечними успіхами у збереженні та примноженні матеріального багатства. Консолідаючу силу суспільства стає так званий «середній» клас заможних громадян, котрі здатні в конкурентній боротьбі максимально реалізовувати свою підприємницьку активність та приватнівласницьку ініціативу. Адже саме індивідуальне збагачення за знаменитим принципом «невидимої руки» Адама Сміта можливе лише за рахунок максимального споживання виробленого товару іншими підприємцями та використання власного прибутку для розширення виробництва і дотримання стандартів масового споживання.

Таким чином, лібералізм пов'язаний із розумінням соціальної справедливості як максимальної економічної свободи самореалізації; він має антизрівняльний пафос і ґрунтуються на уявленні про економічну нерівність як необхідну передумову забезпечення пристойного середнього рівня життя («країна багата багатими людьми»). В такій ситуації може виникнути уявлення про незалежність громадянського суспільства від втручання не тільки державного бюрократичного апарату, а й всієї нації як політичної і культурної спільноти. Але насправді сама здатність до опанування нових форм ринкового менеджменту та технологічних інновацій в кінцевому підсумку зумовлена ефективністю цієї культурної та політичної самоорганізації. Okрім того, інтеграція у світовий економічний простір може бути ефективною

тільки тоді, коли вироблена продукція конкурентоспроможна не тільки на внутрішньому, але й на зовнішніх ринках. Нерозуміння цього факту, як ми мали можливість переконатись в останні десять років, веде до перетворення вільного ринку на ринок невільницький, на якому практично за безцінь обмінюються на фіктивні цінні папери та неякісну продукцію реальні національні матеріальні та духовні ресурси.

Не випадково в період становлення власної незалежності навіть у США, котрі сьогодні виступають як найбільш послідовний прибічник максимально ліберальної економіки «відкритих дверей», існувала потужна течія економічної думки — «національна школа» на чолі з такими видатними економістами, як Гамільтон, Кері і вимушений емігрант з Німеччини Ліст. В ті часи вони категорично виступали проти «фрілдерства» — теорії вільної торгівлі, справедливо стверджуючи, що ця теорія означає зрештою нав'язування світовій спільноті нерівноправних економічних стосунків і що за нею приховується імперський потяг Англії до економічної гегемонії.

Отже, перефразуючи відоме висловлювання Наполеона, можна сказати, що країна, котра наполегливо і цілеспрямовано не розвиває власної національної економіки, буде розвивати чужі, створювати там робочі місця, тобто, по суті, годувати населення іншої країни.

Причому переважна більшість із 188 країн, які входять в ООН (в 1945 році їх було 51), в тому числі й Україна, є «країнами, що розвиваються», перед якими стоїть надзвичайно складне завдання — створення національного ринку в умовах неухильної глобалізації.

І тут не спрацює комуністичний рецепт повернення до державного регулювання й так званого «захисту вітчизняного виробника». Ефективне конкурентне середовище не створюється лише на основі державного бюрократично-кланового протекціонізму, і захищати потрібно не тільки вітчизняного виробника, а й споживача. Історія ж незаперечно свідчить, що без духовної та громадянсько-демократичної інтеграції створення ефективного національного ринку неможливе. Тому глибоко помилуються наші комуністи та екстремістські демократи, вважаючи культурну і мовну проблему в Україні несугтєвими, по-марксистськи вторинними, залишковими. І якщо, аби вийти з нинішнього історичного глухого кута, нам потрібно повернутись назад в історичному часі, то не до радянських часів «надзвичайок» та панування «товариша Маузера» і не до епохи мафіозного первісного накопичення капіталу та панування «його величності Кольта». Відродження України необхідно починати зі свого роду повернення до «Епохи Відродження», коли один з її геніальних представників Джамбаттіста Віко у

своїх знаменитих «Основах нової науки про загальну природу нації» відзначав, що «Світ людських душ» має розвиватися «як Світ Громадянськості, або ж Світ Націй».

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЛДАРНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН

Попри утворення глобальної економічної системи поділу праці у світі продовжували і сьогодні продовжують існувати серйозні антагонізми. В цій системі зберігаються не тільки економічні, а й силою методи завоювання й утримання монопольного становища у процесі переворозподілу дедалі більше обмежених світових ресурсів. Поряд з тими чи іншими формами економічного та політичного партнерства, на жаль, продовжують діяти певні форми економічної експансії або економічної блокади, силового тиску, а то й воєнної агресії.

Крім того, як з'ясувалося, ринкова економіка на рівні світового та національних ринків нерозривно пов'язана з циклічними кризами, під час яких неминуче знижуються економічні показники і, відповідно, рівень життя громадян. Нарешті, жодна країна не застрахована від стихійних лих, епідемій, соціально-економічних потрясінь, наприклад, на етнічному ґрунті.

За таких обставин стає очевидним, що громадянське суспільство як консолідована громада з розвитком сучасної цивілізації не тільки не втратило своєї актуальності, а й залишається і буде залишатися основною мобілізаційною моделлю виживання будь-якої країни. *Може, для декого це й прозвучить дивно, але ідея нації, національна ідея не тільки не стала анахронізмом, а й зберігає, по суті, більший гуманістичний потенціал, аніж ідея універсалістсько-ліберальна.* На відміну від люменсько-більшовицької зрівнялівки, яка завжди має своїм зворотним боком заздрість і прагнення й собі за першої ліпшої нагоди безмежно збагатитися, соціальна справедливість з погляду людей, згуртованих на основі спільних національних культурних цінностей, ґрунтована на ідеї рівності всіх громадян і у спільних соціокультурних здобутках, і перед можливими спільними випробуваннями. Саме в цьому сенсі ми сьогодні говоримо про принципову громадянську позицію людини. Адже незважаючи на те, що буржуазна формація виробила принцип: «твій дім — твоя фортеця», завжди слід пам'ятати й інше: «прийшла біда — відчиняй ворота», навіть якщо «твоя хата скраю».

Ось чому, наприклад, для видатного німецького мислителя Готліба Фіхте синонімом істинно правової держави виступає *саме нація*. Практично він говорить про те, що зайва поляризація доходів роз'єднує суспільство, і воно стає нездат-

ним виконувати стратегічні завдання або, як казав видатний історіософ Арнольд Тойнбі, давати гідну «відповідь» соціокатастрофічним викликам історії.

Фіхте наполягає, що в «державі розуму» всім громадянам має бути забезпечений прожитковий мінімум «нагально необхідного». «Несправедливість у тому ї виявляється, — пише він, — що один може заплатити за те, без чого він може обйтися, в той час, як дехто з його співгромадян не знаходить у себе і не може оплатити нагально необхідного». При цьому видатний ідеолог «духу нації», автор знаменитих «Листів до німецької нації» зовсім не заперечує позитивного значення мотивації саме *розумного* егоїзму, адже «вільна діяльність — джерело боротьби сил». Разом з тим, йдеться про те, що «вся людська діяльність має свою метою досягнення можливості жити. На ній мають однакове право всі ті, кого природою покликано до життя. У зв'язку з цим розподіл належить передусім проводити таким чином, щоб усі могли зберегти життя. Жити самому і давати жити іншим!»

Отже, Фіхте, фактично виступаючи проти необмеженої економічної свободи й нерівності, по слідовно формулює основне «природне» право людини на життя, розвиток власної особистості. Розуміння цього важливого моменту спростовує надзвичайно живучу міфологему про те, що, мовляв, «Декларація прав людини і громадянина» та «Загальна декларація прав людини» є, так би мовити, апофеозом ліберальної, по суті, космополітичної, ідеології з її головним принципом пріоритету особи над будь-якими національними, релігійними, партійними, державними, класовими утвореннями та уявленням про свободу як, перш за все, право на приватну власність та приватне життя. Виявляється, що справжня, тобто *національна* правова держава і громадянське суспільство передбачають ріvnість людських прав і головного права на життя за народженням, за свою соціальну природою. Не випадково у знаменитій «Декларації незалежності», котра спровітила величезний вплив на вищезгадані маніфести демократії, Томас Джеферсон підкреслює, «що всіх людей створено рівними», і серед основних невід'ємних природних прав називає не право на приватну власність, а «право на життя, на свободу і на пошук щастя».

Видатний російський вчений Питирим Сорокін, учень не менш відомого українського вченого Максима Ковалевського, після еміграції став основоположником американської теоретичної соціології (як і Ковалевський, на жаль, фундатором не української, а російської соціологічної школи).

Проте Сорокін протягом всього життя продовжує осмислювати досвід більшовицької ре-

волюції та громадянської війни в Росії, намагаючись у працях «Голод як фактор», «Голод та ідеологія суспільства», «Людина і суспільство у злигоднях» зрозуміти витоки комунізму. Соціолог формулює чотири «теореми», в яких з математичною точністю з'ясовуються умови зростання зрівняльного комуністичного світогляду в екстремальних катастрофічних станах суспільства. Суть отриманих результатів така: за незмінної майнової диференціації влив комуністичної ідеології на масову свідомість зростає, коли середній рівень харчування знижується («коли голод — дефіцитний і порівняльний — зростає»). При незмінному рівні життя (і в першу чергу харчування) комуністичні настрої зростають, коли майнова поляризація зростає. Причому «особливо різким буде зростання кривої поширення й успіху цих ідеологій, коли зростає і майнова диференціація (багаті ще сильніше багатіють) і коли знижується рівень харчування мас (бідняки ще сильніше бідніють)». А як же бути у випадку, коли з тих чи інших причин країна переживає соціально-економічну кризу, як уникнути зростання комуністичного перерозподільчого екстремізму, котрий неухильно веде до соціальної катастрофи? На це запитання дає точну відповідь четверта теорема Питирима Сорокіна, згідно з якою у випадку, коли «рівень харчування знижується, але відповідно зменшується і ступінь майнової диференціації, обидва ці процеси нейтралізують один одного, і крива зростання або падіння цих ідеологій може залишитись незмінною». Іншими словами, коли твої співвітчизники в біді, розкошувати і жиравати в багатстві не тільки аморально, але й небезпечно. Якщо не хочеш зростання комуністичного екстремізму, необхідно максимально поділяти долю співгромадян твоєї нації, знижувати різницю в рівні життя. Власне так і діяли політичні лідери, бізнесова еліта консолідованих країн, зокрема Франції, Німеччини і Японії в процесі подолання післявоєнної розрухи.

Отже, не космополітичний лібералізм з його апологією економічної нерівності, і не інтернаціоналістичний комунізм з його зрівнялівкою, а саме такий ненависний радянському режимові *націоналізм пов'язаний з відстоюванням найзагальнішого права будь-якої людини не просто на життя, а на гідне її життя*. Пріоритет особистості над державою, звичайно, має бути, але для початку треба *стати людиною, особистістю й не бути байдужим до долі своїх співгромадян, відмутити себе членом національної громади*. (Йдеться про мотивацію, яка доповнює ліберальну «етику чесності» і яку Еріх Фромм назвав «етикою любові».) Цю тезу треба гарно засвоїти нашим «транснаціоналам», «познародним демократам», котрі називають себе «громадянами світу» і люблять

проголошувати гасла типу: «гарно жити не заборониш» або «риба шукає, де глибше, а людина — де краще», посилаючись на «Загальну декларацію прав людини», яка справді проголошує права людини «покинути будь-яку країну, в тому числі свою власну». Проте не забуваймо, що більшість масових еміграцій в історії людства були вимушеними, а то й примусовими. Це стосується і різних хвиль еміграції з поділеної між кількома імперіями України. Якби не було цієї, власне кажучи, примусової депортації, більшість громадян або не вийшли б взагалі, або дуже швидко повернулись би на Батьківщину. До речі, не випадково у статті 13 тієї ж «Декларації» зафіксовано право не тільки еміграції з власної країни, а й повернення до неї.

І доки наші доморощені соціал-демократи та християнські демократи, які стоять на позиціях, так би мовити, приватно-власницької «солідарності», не усвідомлять, що ідея загальнонаціональної солідарності була й залишається однією із засадових для європейської соціал-демократії, про будь-яку соціальну консолідацію або реальний політичний центризм годі й говоритьи.

Як зазначалося, індивідуалістичний вимір людського ества розроблявся переважно протестантською етикою, а от гуманістичний аспект національності, котрий зародився ще в епоху Ренесансу, набув подальшої розробки в ідеях так званої Контрреформації. Почавши з боротьби із протестантизмом, католицтво фактично «втягнулося» в коло якісно нових світоглядних орієнтацій, з тією лише різницею, що акцент було зроблено не на індивідуалізмі, а на своєрідному, переважно духовно-релігійному братстві, солідаризму громадян, об'єднаних в націю. Щікаво, що потужні ренесансні впливи прийшли в Україну переважно у формі контрреформаційних течій, що вплинуло на формування менталітету українців та визначило особливості розвитку національної філософської думки. Йдеться про кордоцентризм, «філософію серця», котра має витоки у неокатолицькому ренесансному пієтизмі і, власне, через українців пізніше справила потужний вплив на російську культуру. Втім, це вже окрема, дуже сківка тема.

Не випадково у своїх працях Анрі Бергсон та Еміль Дюркгейм постійно ведуть приховану полеміку з Максом Вебером, намагаючись доповнити ліберально-утілітаристську мотивацію сучасної суспільної свідомості мотивацією корпоративно та кооперативно альтруїстичною. Зокрема обидва вважають, що антипідriєmницька й антибуржуазна мотивація європейських католиків порівняно з протестантами значно переважає, а от націотворчий потенціал соціального католицизму в процесі становлення та розвитку західно-європейської цивілізації явно недо-

оцінюється. З цих же позицій Дюркгейм доповнює індивідуалістичну «механічну солідарність» більш глибинною духовною «органічною солідарністю» на національному ґрунті.

Із видатних філософів та економістів-класиків синтез емоційно-народницького й індивідуалістично-розумового, або котрреформаційного й реформаційного начал у розумінні соціуму як нації знаходимо у Блеза Паскаля, Іммануїла Канта, Готфріда Гердера, Готліба Фіхте. У «Декларації прав людини і громадянина», в якій віддзеркалено дуже повчальний для України досвід Франції з розвитку демократії як реального народовладдя («республіки»), поняття «священних», «недоторканних» прав особи, головними з яких є «свобода, власність, безпека і опір утиску», також *нерозривно пов'язане з поняттям нації*. В статті 3 вказується: «Джерело суверенітету ґрунтоване, по суті, в нації. Ніяка корпорація, жоден індивід не може розпорядитися владою, яка не випливає явно з цього джерела». Більше того, в знаменитій французькій буржуазній конституції 1791 року, тій самій, де від народних обранців вимагалось «живи вільними або вмерти», підкреслювалось, що національний суверенітет є «єдиний, невідчужуваний та невід'ємний», а нація, знов-таки, проголошується *єдиним джерелом всіх влад*.

Далі ця сама традиція суттєві логічно розвивається різними представниками європейської соціал-демократії. Достатньо згадати хоча б теорію ключової ролі нації і культури в суспільному розвитку, видатним представником якої був Отто Бауер, нещадно критикований Сталіним. Саме соціал-демократам вдалося об'єднати ідеї лібералізму та «prusького», або «біスマрківського соціалізму» в межах своєрідного конструктивного консерватизму, а точніше — соціального антирадикалізму, витоки якого знаходимо в теоріях націодержави Фіхте й Гегеля.

В цьому ж руслі запереченням крайнощів і лібералізму, і комунізму розвивався і соціальний католицизм. У своїй книзі «Україна: шлях відродження» я показую, наскільки такий підхід близький до основного змісту української національної ідеї.

Отож, зовсім не випадково саме реформований соціальний католицизм став головною ідейною засадою центристських партій Європи справді «нового типу», котрі прагнули якнайшире розсунути межі своєї соціальної бази, аж до суспільства в цілому, і зорганізуватися не на класово-економічних, а на загальнонаціональних засадах. Не випадково й те, що довгий час при владі багатьох європейських країн перебували і перебувають зараз коаліції соціал-демократичних, соціально-християнських та християнсько-демократичних партій. Причому навіть промарксистські орієнтовані революційні робітничі партії та рухи Ев-

ропи — анархо-синдикалізм, солідаризм, соцінтерн, австромарксизм — завжди розглядали проблеми економічної соціальної справедливості в контексті справедливості національної (звідси й поява термінів типу «шведський соціалізм», «австрійський соціалізм» тощо). Тому цілком природно розкол між справжніми соціал-демократами і соціал-демократами-«більшовиками» відбувся ще під час Першої світової війни, коли перші закликали захищати інтереси своїх націй, а другі — «перетворити війну імперіалістичну на війну громадянську».

Пізніше європейські соціал-демократи виступили як проти нацизму, так і проти спроб скористатися Комінтерном як «п'ятою колоною» СРСР напередодні майбутнього «експорту світової революції». Для «комуністичних інтернаціоналістів» на цей час соціал-демократи, своєю чергою, остаточно стають «зрадниками», «соціалфашистами», а справжні фашисти — «соціально близькими» союзниками.

Саме на позиціях такого українського, а не ленінсько-сталінського соціалізму перебували видатні українські мислителі та політики Франко, Грушевський, Туган-Барановський, Винниченко.

Отже, будь-які спроби створити громадянське суспільство і правову державу за умов відсутності національної органічної солідарності, без якої неможлива будь-яка соціальна угода, приводять лише до регенерації архайчного архетипу «механічної солідарності» (термін належить Дюркгейму) індивідів, яких об'єднує тільки зовнішній примус та державні репресивні санкції. Суспільна угода між народом і владою зводиться лише до «суспільної згоди» на втечу від свободи. Відновлення потреби вже не просто підданих, а «вірно-підданих» (букально підлеглих) у залізній руці деспотичної держави, котра б «раз і назавжди навела порядок», — саме ця потреба, яка, на жаль, нарощає у населення, що проживає на руїнах СРСР, привела до влади «державника» Володимира Путіна, який мислить цілком тенденційними російсько-радянськими категоріями, по суті, ототожнюючи націотоврення з «одержавленням», «державним будівництвом». Адже російська ідея завжди була і залишається ідентичною за своєю суттю ідеї державній. У мисленні переважної більшості росіян поняття «велика Росія» тогожне поняттю «велика держава». Всім «за державу прикро», і нікому з «власть предержаших», як засвідчила недавня катастрофа на атомному підводному човні «Курск», по-справжньому не болить за конкретних людей. Тому владі «дикою» здається сама ідея суспільної угоди з «низами», будь-якої залежності від них і відповідальнosti перед ними. В цій соціальній структурі у влади — тільки права, а в «трудящих» — тільки обов'язки. Звідси

спроби Президента Путіна традиційно «зорги», сuto бюрократичним шляхом нав'язати «владну вертикаль» шляхом створення ще 7 окрупів, фактично за військово-територіальним принципом поділу (саме таку пропозицію раніше висунув Жириновський), різко знизити повноваження «Ради Федерації», фактично підмінивши її кишенською, дорадчою, саме «Державною радою». *Але проблема полягає в тому, що без справжніх держав-націй неможливе виникнення реального громадянського суспільства і конкурентного ринкового середовища, а отже, і високотехнологічної економіки. Росія ж державна завжди була деспотичною і фактично несумісною з Росією багатонаціональною.* Зокрема, «логіка», здавалося б, безглазого сталінського терору значною мірою полягала в тому, щоб не давати можливості утворюватись місцевій владній та інтелектуальній еліті.

Ця істина уже починає усвідомлюватися російською суспільною думкою. Зокрема, в «Общій газеті» за 10 серпня ц.р. у статті «Влада вибухонебезпечної національності» Борис Юнонов пише стосовно основної проблеми російського федералізму: «Відцентрові сили — вони не на пустому місці народжуються... В Росії багатонаціональної нації нема — лише національніті, котрі вічно конфліктують».

У газеті «Ізвестія» за 8 серпня ц.р. в редакційній статті «Вовчий білет» герб Чечні — самотній вовк — розглядається як своєрідний символ стану всього російського суспільства в контексті гоббсівського розуміння, по суті, досуспільного стану «війни всіх проти всіх», коли «людина людині — вовк»: «Чечня — це діагноз. Діагноз звучить так: у нас нема єдиної нації. Політикам важливо, щоб в епоху їхнього правління не була втрачена частина території держави. Військовим потрібна переможна війна. Обицяттям потрібний мир, і більшості з них нема ніякої справи до долі Чечні. Герб Чечні — самотній вовк. Росія — поки-що теж країна самотніх вовків, котру не вдалося згуртувати ні в зграю, ні тим більше в націю».

Але якщо навіть у Росії зростає усвідомлення нерозривності демократичного і національного аспектів державотворення, будемо сподіватись, що і кількість українських громадян — не за паспортом, а за національною свідомістю — неухильно зростатиме.

ЧИ ВИСТОЙТЬ НАЦІЯ ПІД ТИСКОМ «ХВИЛЬ» ИСТОРІЙ?

Елвін Тоффлер у своїй відомій книзі «Третя хвиля» докладно описав цікавий феномен — своєрідну негативну конвергенцію, тобто зближення деградуючого лібералізму епохи класичного індустріалізму із комунізмом, котрим, за його пере-

коанням, однаково притаманні стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація, централізація (від себе додам: прагматизація, ідеологізація), які тотально знеособлюють, духовно калічать людину. Про це ж саме ще раніше писали Микола Бердяєв, Джорж Оруелл, Олдос Хакслі, Льюїс Мемфорд, Герберт Маркузе, Жан Поль Сартр, Хосе Орtega-i-Гассет, Мігель де Унамуно, з тривогою відзначаючи неухильне «омасовіння» західної демократії, перетворення людей на одновимірні «безликості», позбавлені будь-якого творчого «еросу», цілковито занурені у пасивне конвеєрне споживацтво не тільки «хліба», а й «видовищ». Навіть співець «кінця історії» внаслідок «повної і остаточної» перемоги лібералізму Френсіс Фукуяма, котрий у своїй книзі саме з такою назвою — «Кінець історії» — майже ототожнює націоналізм як теорію, в тому числі й «голізм», з націонал-соціалізмом, мусив визнати, що «кінець історії сумний...», люди глибоко нещасні від безособистісності та духовної пустоти ліберальних споживацьких суспільств».

Наприкінці життя, котре трагічно обірвалося під час бойового вильоту, Антуан де Сент-Екзюпері, сторіччя з дня народження якого нещодавно відзначалося світовою громадськістю, з невимовним відчаєм і болем писав з цього ж приводу: «Але ж куди ідуть США і куди йдемо ми в нашу епоху універсального бюрократизму? Людина — робот, людина — терміт, людина, у якої кастровані всі творчі здібності... Ми вражаюче гарно вихолощені. І ось ми, наречті, вільні. Нам відрубали ноги і руки і надали свободу рухатися. Але я ненавиджу епоху, котра зробила людину за універсального тоталітаризму тихою, ввічливою і покірною скотиною». У своєму знаменитому філософському творі «Цитадель» письменник намагався протиставити стану повної розчиненості у стадності духовне об'єднання творців, котрі спільно будуєть «Храм» Французької Нації.

Цікаво, що відомий письменник-дисидент Олександр Зінов'єв свою останню антиутопію, присвячену критиці технократично-ліберального «западнізму» також назвав «Глобальний чоловейник» (походить від російського «муравейник» — «мурашник»). Більше того, з точки зору механічності, конвеєрності всього соціального способу буття суспільство масових споживачів, «Ери Форда» (Хакслі), ліберально-технократичної «Мегамашини» (Мемфорд), незважаючи на ілюзію нарощання свободи, неухильно наближається до суцільної формалізації міжособистісних стосунків, взаємного відчуження комуністично-сталінських «людів-гвинтиков», максимально «прикріплених» до місця проживання, професії, соціального статусу.

У цьому зв'язку цікаво зазначити, що ідею протиставлення «відкритого» та «закритого»

суспільств Карл Поппер, а пізніше і Джордж Сорос запозичили у видатного мислителя, лауреата Нобелівської премії Анрі Бергсона. Але на відміну від їхньої версії, згідно з якою до «закритих» суспільств належить тоталітарний комунізм, а до «відкритих» — ліберальна демократія, сам Бергсон у підсумковій праці «Два джерела моралі і релігії» відносив до «відкритих суспільств» консолідований динамічну націю, а до «закритих» — соціальні утворення, аналогами яких є мурасина та бджолина спільноти. У надзвичайно цікавій і маловідомій книзі «Ренесанс—Реформація—Революція» (1969) письменник української еміграції Орест Зибачинський дає гранично точну конкретизацію бергсонівської ідеї: «Нині західні демократії уподібнились до роїв бджіл, а ідеологічні тероризми — до армії мурах». А Олдос Хакслі задовго до Тоффлера поставив той же соціальний діагноз сучасному світу: «Ми бачимо, таким чином, що сучасна техніка привела до концентрації економічної та політичної влади і до появи суспільства, що контролюється (безжалісно у тоталітарних державах, ввічливо і непомітно в демократичних державах) Великим Бізнесом та Великим Урядом».

Більше того, саме перехід до «інформаційного», «технотронного», «постіндустріального» тощо суспільства створює нові небачені можливості кібернетизації, роботизації людини. Якщо за часів комунізму «працювала» сумнозвісна сталінська теза: «немає людини — немає проблеми», то в епоху новітніх інформаційних, фармацевтичних і навіть генетичних методів маніпулювання вже не стільки свідомістю, скільки *підсвідомістю* новітніх коп'ютеризованих «гвинтиков», точніше «чипів» соціальної «макросхеми» дедалі більше запановує принцип: «немає «людського в людині» (вислів належить нашему Миколі Гоголю) — немає проблеми». Хакслі підкреслює, що нові демократичні «раби» не просто люблять рабство, а вважають себе абсолютно вільними, такими, що завжди мислять самостійно і живуть за власним вибором.

Звичайно, новий тип ліберально-інформаційного тоталітаризму, котрий пишним цвітом забуяв у «броунівському хаосі» зденаціоналізованих, взаємо ізольованих «атомів-гвинтиков» на руїнах СРСР, передбачає необхідність величезної монополізації влади компрадорським (тобто антинаціональним за способами отримання і використання) капіталом. Про небезпеку трансформації більшовицького «кочовизму» саме в таку «демократію фелахів», зациклених на конформістському пристосовництві і споживацтві, очолюваних представниками «анонімного капіталу», «спекулянтами» і «золотими мішками», попереджав видатний український мислитель В'ячеслав Липинський. Прекрасно обізнаний з доробку західної со-

ціологічної думки, він вживав для характеристики такого пострадянського суспільного устрою термін «глутократія» («влада грошей, багатства»), запропонований італійським соціологом Альфредом Паретто, — вираз, на мою думку, більш влучний, аніж поняття «олігархія», котре затвердилося в українській та російській публіцистиці.

Але трагічний парадокс полягає в тому, що і до, і після загибелі (точніше, «переходу у пішпіля») комунізму, провідні ідеологи лібералізму ще починаючи з Карла Поппера з його працею «Відкрите суспільство та його вороги», дедалі активніше, перекладаючи з хворої голови на здорову, звинувачують в усіх глобальних катастрофічних небезпеках людства поряд з комунізмом навіть не фашизм, як екстремістський прояв націоналізму, а сам націоналізм (ніби лібералізм не може бути екстремістським і тоталітарним). Вже Тоффлер у вищезгаданій книзі «Третя хвиля» фактично стверджує, що час націй-держав минає, позаяк вони пов'язані з усіма суспільно-економічними вадами «другої хвилі» і не в змозі дати раду як нарastaючим процесам глобалізації, якими, мовляв, повинен керувати наднаціональний «світовий уряд», так і неухильній мініатюризації, локалізації, етнічній, культурній і економічній специалізації замкнених на самих себе спільнот-монах, котрі підтримують зв'язок із «зовнішнім світом» через сучасну систему інформації та телекомунікації. В останні роки в деяких засобах масової інформації почався буквально хрестовий похід проти ідеї суверенної національної держави, яка будімто все сильніше суперечить фундаментальним правам особи та основним принципам ліберальної економіки. Ці ідеї, зокрема, розвиває Кенічі Омае в останніх книгах із символічними назвами «Світ без кордонів» та «Кінець національної держави».

Утім, тенденції посилення інформаційної та економічної глобалізації світу, котрі насправді мають місце, поки що не привели до тих грандіозних успіхів у створенні цілісного, духовно і матеріально багатого світу, які двадцять років тому передбачав Тоффлер. Радше навпаки — і без того значний розрив між багатими і бідними країнами перетворився у прірву.

Стало зрозуміло, що локальні культурно-етнічні анклави можуть стати осередками не тільки небезпечних сепаратистських рухів, а й міжнародного тероризму або релігійного сектантства психодилічно-наркотичного типу. Своєю чергою, часто-густо за зовні транснаціональними процесами приходяться суто національні інтереси, та ще й з відчутним неоімперіалістичним забарвленням. Наприклад, навряд чи можна собі уявити нинішнє небачене економічне процвітання США без панування долара на світовому фінансовому ринку, широкомасштабного зачленення

іноземного акціонерного капіталу в американську економіку, зумовленого цілеспрямованим підтримом стабільності і отже, конкурентоздатності Європи та Японії. Навіть для гранично прагматичних керівників найпотужніших американських транснаціональних корпорацій поняття «країна базування», так би мовити, — «то святе». Адже їхня гегемонія також забезпечується всією політичною і військовою могутністю США саме як національної держави. (Достатньо зазначити, що доходи від зарубіжної діяльності американських ТНК, у закордонних філіях яких платня за однотипну роботу може бути вдесятеро менше порівняно з метрополією, вже перевищують доход від усього експорту цієї країни.)

Проблема полягає в тому, що подібні механізми нееквівалентного економічного обміну врешті-решт можуть спричинити небачену соціально-економічну катастрофу, котра не пощається і високорозвинені країни «третьої хвилі», або «постісторичної ліберократії». Не випадково нині американець Джордж Сорос, один з найактивніших адептів «відкритого суспільства» та одночасно світовий фінансовий спекулянт, ще в 1991 році у своїй книзі «Утвердження демократії» попереджав: «Легко зрозуміти нашу прихильність до статусу наддержави, а втім, вона гідна жалю, оскільки перешкоджає розв'язанню назрілої кризи. Криза неминуче загостриться, перш ніж штовхне нас до якоїсь радикальної зміни мислення». В останній книзі із велими прозорою назвою «Криза світового капіталізму» прогнози відомого фінансиста стають ще пессимістичнішими. Причому вже в «Утверджені демократії» він робить у принципі правильний висновок стосовно причин такого стану речей. Ця причина полягає, першою чергою, в нездатності суспільств, заснованих на ліберальній ідеології, до справжньої національної консолідації. «Гонитва за особистим інтересом, — пише Сорос, — не забезпечує виживання системи. Потрібна відданість системі як цілому, що домінувала б над усіма іншими інтересами. Інакше брак мети призведе до самозруйнування відкритого суспільства».

І хоч би якими динамічними були перетворення, пов'язані з постіндустріальною стадією розвитку людства або «третью хвилею», нація, безумовно, відіграватиме у суспільстві ключову системоутворючу функцію, якщо, звичайно, на зміну Лізі Націй та Організації Об'єднаних Націй не прийде жахлива антиутопія «Організації зон взаємних національних інтересів».

Отже нація — це не минула цінність, а модерна форма самоорганізації суспільств, завдяки якій універсальні права людини різноманітних етнічних, культурних меншин та економічних корпоративних утворень набувають конкретного змістового наповнення. Синтезуючи крайноші

етнічної своєрідності та економічної універсальності суспільного життя, нація не дозволяє першій перетворитись на архайчу спільноту фундаменталістського, або навіть расово-нацистського типу, а другій — на нівелюючий будь-яку культурну самобутність, не менш тоталітарний, ніж фашизм та комунізм, гранично космополітичний лібералізм. Тому я переконаний, що теза видатного економіста і соціолога Фрідріха Ліста «Між індивідом та людством стоїть нація», которую Роман Шпорлюк взяв епіграфом до своєї змістової книги «Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста», сьогодні актуальна як ніколи. Полемізуючи з ліберальною концепцією універсальної людини, як людини абстрактної, людини «взагалі», обґрунтовуючи необхідність «любові до вітчизни», Бергсон дуже слушно зауважував, що «любов до людства не є самодостатньою, безпосередньо діючою рушійною силою. ... Благородна душа зненацька охолоджується від думки про те, що вона буде працювати «задля людства». ... Між нацією, хоч би якою великою вона була, і людством існує така ж величезна дистанція, яка відділяє конечне від безконечного...» У цьому ж ключі філософ Володимир Соловйов зазначав, що не можна любити людство «взагалі». Йому вторить його учень Микола Бердяєв: «Людина потребує виходу з самотності, подолання моторошної відчуженості світу. Це відбувається в сім'ї, це відбувається в національноті, в національній спільноті. Індивідуальна людина не може безпосередньо відчувати себе належною до людства, їй необхідно належати до більш близького й конкретного кола. ...Нація — це динамічна субстанція, а не минуща функція. Національна єдність глибша від єдності класів, партій та всіх минуших утворень у житті народів».

Ось чому, до речі, не можна однозначно негативно оцінювати зростання національної свідомості в країнах Європи. У ньому є елемент здорової реакції на експансію в світі ідеології екстремістського глобалізму. А от посилення санкцій проти Австрії, де парламентським шляхом перемогла націоналістична «Партія свободи», тільки породжує праворадикальні форми політичного протесту. Саме тому ці санкції було скасовано Європейським Союзом.

Що ж стосується і функцій національного політичного лідера, то той же Тоффлер вважає, що в умовах існування потужних електронних ЗМІ та радикальної сегментації суспільства «Рузвельт, Черчілль, де Голь, Аденауер (або хоча б Сталін) — «сильні» лідери індустриальних суспільств — виглядали б так само недоречно та безглаздо, як Божевільний король Людвіг в Білому домі». Залишу на совісті автора перелік вищезгаданих лідерів в одному ряду зі Сталіним і приписування їм, а також Кеннеді, Коннону, Рейгану, Шираку,

Тетчер архайчно-патерналістського фактично (сталинського типу) політичного лідерства, скажу лише, що в ситуації наростаючої нестабільності сучасного світу, попри всю телевізійну та інтернетівську віртуальність, роль справжнього національного лідера зростає як ніколи.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІДЕР: ПЕРШИЙ СЕРЕД КРАЩИХ

У нас уже неодноразово писали про генерала де Голя як взірець харизматичного політика, здатного до такого кшталту авторитаризму, без якого просто неможливо вийти з нашого сьогоднішнього катастрофічного стану. І в цьому багато справедливого. Цілком закономірно, що саме Макс Вебер, котрий розкрив зміст «етики протестантизму» — етики обов'язку, самовіданого служіння справі, аскетизму, здатності до рішучих дій як ознаки богообраності і котрий нещадно критикував реакційний бюрократизм, досліджував одночасно й психологічні якості так званої харизматичної особистості, тобто лідера, здатного надихнути народ, піднести його ентузіазм для звершення великих справ, а то й для власного порядунку. Один з найвідоміших французьких соціологів Раймон Арон вважав, що веберівське поняття харизми максимально відповідає характеристиці деголівського типу лідерства. Саме про де Голя після його тріумфальної перемоги на президентських виборах його попередник на посту президента Рене Коті сказав: «Перший із французів стає першим у Франції».

В публікаціях української преси, присвячених генералу де Голю, зокрема, зверталась увага на те, що якості професійного військового, безумовно, потрібні політику, який очолює країну в гострий кризовий період і постійно повинен діяти, так би мовити, в режимі аварійної ситуації.

У велику політику генерал де Голь прийшов, маючи досвід не тільки суворої військової служби, а й безпосередньої участі у бойових діях. Уже під час Першої світової війни він отримав важке поранення, а під час Другої був чи не єдиним з вищих офіцерів, хто в ситуації повної деморалізації французької армії спромігся організувати ефективний контрнаступ проти багаторазово переважаючих сил Вермахту і, за спогадами маршала Гудеріана, трохи не захопив його власний штаб.

Пізніше де Голь довелось знову неодноразово ризикувати власним життям, уже у ранзі Президента Франції. Після найнебезпечнішого із кількох замахів на його життя, вийшовши із пробитої кулями машини, він сказав: «Ці добродії зовсім не вміють стріляти».

Ще в молодості під час військової служби де Голь за особисту мужність, рішучість, стратегічність мислення, вміння добиватися перемоги

за будь-яких найскладніших обставин отримав прізвисько «Конетабль», тобто «головнокомандувач короля». От як сам де Голь описує якості, необхідні справжньому полководцю, у своїй книзі «На вістрі шпаги»: «Але щойно події набувають загрозливого характеру, небезпека наближається, і справа загального порятунку вимагає негайної ініціативи, готовності до ризику, твердости, ... якась могутня хвиля виштовхує на передній край людину характеру... Це борець, котрий знаходить сам у собі джерело власної енергії і свою точку опори... Людина характеру надає дії благородства... Хоч би що відбулося, тільки на його долю випадає сувора радість відповідальності». Саме з цих позицій харизматичного лідерства генерал заперечував марксистський історичний детермінізм і підносив роль особистості в історії. Він стверджував: «Історична фатальність існує тільки для боягузів... Історія у великих хвилині терпить біля керма влади лише тих людей, котрі здатні спрямовувати хід подій». Таким чином, тип політичного діяча, до якого належав де Голь, зновтаки, за Вебером, є справді «ідеальним типом» для створення команди національного порятунку. Де Голя часто називали «людиною кризи», яка діє тим рішучіше і нестандартніше, чим складнішою стає ситуація.

Відстоюючи істину, де Голь був безкомпромісним. Він фактично поступився власною військовою кар'єрою у боротьбі з відсталим генералітетом за реформу збройних сил Франції. (Видатний теоретик військової справи, він передбачив не тільки неминучість Другої світової війни, а й військову стратегію агресора у масовому використанні мобільних механізованих з'єднань — «танкових кулаків», які насправді забезпечили перемогу Вермахту.)

Байдужий до слави, титулів й винагород, від яких неодноразово відмовлявся, скромний і невибагливий в особистому житті, звертаючись до випускників військової школи, яку колись закінчив він сам, де Голь так сформулював своє власне кredo військового: «Ви обрали військове ремесло. Воно вимагатиме відмови від свободи, від грошей, воно пов'язане з важкими випробуваннями. З годинами гіркоти, з роками туги. Але в обмін на це воно дає вам високе усвідомлення зрілості, радісне почуття служіння великій справі, високу гордість, надію на звершення великих справ...»

Утім, сам де Голь завжди усвідомлював власну відповідальність під кутом зору історичної місії служіння не «королю», а Франції. «Я уособлював для моїх сподвижників долю нашої справи, для багатьох французів — надію, для іноземців — образ нескореної Франції серед випробувань, що випали на її долю, і все це зумовлювало мою поведінку і вказувало мені шлях, з котрого я

вже не міг зійти», — писав він у своїх «Воєнних мемуарах».

Але спробуємо глибше осмислити світоглядні засади, які вплинули на формування особистісних якостей де Голя як людини і як політичного лідера. Він виховувався в тих самим неокатолицьких єзуїтських державницьких традиціях, в яких свого часу формувалась особистість видатного українського реформатора і за збігом обставин, російського політичного діяча, Феофана Прокоповича. Це ті традиції піднесення національного чинника у державотворенні, котрі, як зазначалось, є важливим елементом становлення традиції європейської демократії. Не випадково саме в контексті соціального католицизму де Голь завжди уявляв собі Францію як жінку, мадонну, яку він має захищати від тяжких негод. (Як тут не згадати нашу традицію ставлення до України як до матері, прекрасної жінки, «земної мадонни», починаючи з Гоголя і Шевченка і закінчуєчи Маланюком, Сосюрою і Симоненком.) Отже, з юнацьких років, за згадками очевидців, де Голь готовував себе до того, що йому доведеться рятувати Францію, що «сенс життя полягає в тому, щоб здійснити в ім'я Франції видатний подвиг». Знову і знову він повторює: «Франція — єдина моя турбота і вища мета моого життя... Я залишусь проводирем Франції... Я служу тільки Франції. Я завжди буду служити тільки Франції».

На становлення світогляду де Голя дуже вплинула філософія Анрі Бергсона з його ідеєю емоційно-вольового «життєвого пориву», на який надихає народ видатний «моральний герой» (дуже близький до веберівського «харизматичного лідера»), який має таку потрібну сьогодні людству «нову концепцію світогляду» (вислів належить Бергсону). Окрім того, до кола улюблених авторів видатного французького політика належали відомі письменники Шарль Легі, Еміль Бутру, Альфред де Віні, кожен з яких так чи інакше відстоюював ідею духовного служіння нашій як найуніверсальнішій і одночасно найконкретнішій соціальній спільноті. Більше того, багатьом нашим прихильникам де Голя як політичного лідера, вихованим на радянській пропаганді «критики буржуазного націоналізму», доведеться дізнатися про «жахливу» річ: ідею так званого «інтегрального націоналізму» вигадали зовсім не Донцов і не Сіборський. Основоположником цієї соціологічної течії був француз Шарль Моррас. А Шарль де Голь все життя залишався переконаним прихильником цієї теорії, вважаючи, що в суспільно-економічних процесах національний чинник має пріоритет, а нація є базовою структуроутворюючою спільнотою, яка завжди зберігається у світі (якому, зачім, в неозорому майбутньому «не загрожує» геополітична стабільність та безконфліктні міждержавні стосунки).

Саме тому де Голь ніколи не мав жодних іплюзій щодо альтруїзму в зовнішній політиці, стверджуючи, що в ній завжди діє «залізний закон національних інтересів». В дусі послідовника єзуїтської традиції Ніколо Макіавеллі, а також ще одного видатного політика ХХ століття Уїнстона Черчілля, свого постійного суперника-партнера, де Голь стверджував: «Держава, гідна величі Франції, не має друзів», «Союзники — це іноземці, завтра вони можуть стати ворогами», «Війна — проти наших ворогів. Мир — проти наших друзів». Генерал не терпів фальшиво панібратських стосунків радянського взірця між політичними діячами. «Я відчуваю гарячі почуття дружби до генерала Ейзенхауера. Це благородна людина», — говорив він. Але додавав при цьому: «Люди можуть мати друзів. Але державні діячі — ніколи». Він був упевнений в тому, що для величі країни в міжнародному аспекті не обов'язково, щоб ця країна була великою за площею. Він дозволяв собі говорити про велич Франції Черчілю та Рузельту навіть тоді, коли країна була окупована, а сам де Голь знаходився у вигнанні, практично не маючи жодного офіційного політичного статусу. І врешті-решт завжди домагався конкретних дипломатичних і політичних перемог на шляху до відродження цієї величини.

Пізніше він дуже помірковано буде свої стосунки з НАТО. Заради гарантування національної безпеки, незважаючи на важкі економічні витрати, добивається створення Францією власної ядерної зброї і засобів її доставки. Генерал застерігає від того, щоб Франція і весь Старий Світ не перетворилися на сателіта Нового Світу. Водночас перед лицем реальної військової загрози ще й з боку СРСР, де Голь робить все для того, щоб створити «незалежну європейську Європу» національно суверенних країн та загальноєвропейські збройні сили під егідою Франції та Німеччини. І надзвичайно важливо, що 27 червня ц.р., виступаючи перед Рейхстагом Німеччини, Жак Ширак цілком в дусі доктрини де Голя про об'єднання Європи як зміцнення, а не нівелювання держаного суверенітету окремих країн співдружності — закликав до того, щоб Франція і Німеччина стали першопроходцями інтеграційних процесів у зміцненні Євросоюзу і створенні окремої європейської армії.

Але, незважаючи на свою непоступливість, коли йдеється про національні інтереси Франції, і рішуче засудження будь-яких проявів імперіалізму у світі (наприклад, в'єтнамської авантюри), Шарль де Голь користувався величезним авторитетом у лідерів різних країн світу — і у народів цих країн. Зокрема, американський Президент Джон Кеннеді давав таку характеристику особистісним якостям свого французького колеги: «Його життя — приклад надзвичайної цілеспрямованості.

Це видатна людина, яка уособлює нову міць і історичну велич Франції... Генерал де Голь виявив якнайбільшу сердечність, і я відчув якнайбільшу довіру до цієї людини, а це людина, що має до того ж сильний характер».

У внутрішній політиці де Голь знов-таки беззастережно дотримувався ідеї пріоритету загальнонаціональної спільноти над будь-якими класовими й вузькоролітивними інтересами. Тому цілком логічно, що «Провідник Нації» досить скептично ставився до системи парламентаризму з притаманним їй постійним партійним протистоянням. Причому генерал виявляв упередженість не тільки щодо лівих партій, а й щодо представників переважно спекулятивного бізнесу. Він заявляв, що дуже часто «система коаліцій приватних інтересів... у нашій країні діяла проти інтересів нації», а тому, виходячи з принципу нерозривної єдності національної солідарності та соціальної справедливості, здійснюючи «ліву політику правими методами», Президент весь час домагався, «щоб приватні інтереси змушені були відступити перед суспільними інтересами, щоб найважливіші ресурси національного багатства освоювались і використовувались заради всезагального блага». При цьому він вважав, що одночасно необхідно всіляко «заохочувати у всіх галузях дух підприємництва».

Що ж до комуністичної партії Франції, тоді Голь вважав її недостатньо «національною і французькою» партією і називав лівих «сепаратистами», «іноземною партією», «агентами Рад». Неодноразово він давав оцінки Компартії Все-загальній конфедерації праці як «основним антиреволюційним силам порядку у французькому суспільстві», а під час жорстокої кризи 1968 року говорив про «підривну діяльність» комуністів, стверджуючи, що Франції загрожує диктатура: «Ї хочуть примусити підкоритися владі, котра була б введена за обставин національного відчая, владі, котра... була б владою... тоталітарного комунізму». Analogія з модерною українською історією ХХ століття, як то кажуть, напрошується сама собою.

Так, генерал де Голь завжди був прихильником досить жорсткого політичного авторитаризму, вважаючи, що він відповідає історичним традиціям Франції, котра під тиском зовнішніх і внутрішніх загроз майже 200 років балансувала на межі соціальної катастрофи. І тут також багато спільногого з українською історією, з тією лише різницею, що за браком лідерів, рівних французькому Президенту, про яких мріяли і Донцов, і Липинський, і Сіборський, і Старосольський, і інші ідеологи українського відгалуження інтегрального націоналізму, Україна і по сьогодні не змогла відстояти справжній національний суверенітет. Проте авторитаризм де Голя завжди базував-

ся на його величезному реальному авторитеті, авторитеті законному, який не мав нічого спільного з пострадянським «авторитетом в законі».

Так, де Голь часто протиставляв «геніїв нації» — найбільш свідому частину громадян, власне народ — політично несвідомій масі. Він міг дозволити собі репліки типу: «Коли я хочу знати, що думає Франція, я запитую сам себе!». Але він був безмежно далекий від до болю знайомого нам снобізму і пихатості, категорично відмовлявся від встановлення військової тиранії й від функцій диктатора піночетівського гатунку, безмежно поважав волю французького народу. Саме в дусі європейської демократичної традиції, суспільної угоди, після першої ж відмови на всенародному референдумі він заявив про те, що французький народ розірвав з ним соціальний контракт, і достроково пішов у відставку з поста Президента. Адже, як наголошував де Голь, «влада має силу лише тоді, коли її наміри збігаються з вищими інтересами країни і коли вона має всебічну довіру з боку громадян».

Де Голь ні за яких, а тим більше надзвичайних, обставин не дозволив би собі не втрутатися в перебіг подій, ставитись до своїх цивільних та військових *співгромадян* як до «пустих місць», «нулів» (останній вислів належить Віталію Портникову, котрий у газеті «Дзеркало тижня» підсумував ставлення російської влади до моряків атомоходу «Курск» у статті з символічною назвою «118x0»).

Про нетогалітарну спрямованість авторитаризму «першого серед французів» свідчить той факт, що в його «команді», а також серед прихильників і в часи перемог, і в скрутні часи добровільних відставок завжди знаходились десятки, якщо не сотні, найвидатніших інтелектуалів, котрі уособлюють совість французької нації. Зокрема, шлях політичного сходження ще з часів Другої світової війни разом із Шарлем де Голем як політичні соратники, а певний час як члени уряду пройшли видатний французький письменник Франсуа Моріак, та знаменитий письменник і філософ Андре Мальро. Обидва вони належать до плеяди близькучих мислителів, таких як Альбер Камю, Жан-Поль Сартр, Антуан де Сент-Екзупері. Всі вони були справжніми синами Франції, творча особистість яких формувалася під час боротьби з нацистськими загарбниками за відродження незалежності їхньої Батьківщини.

Де Голь добився зміни чинної Конституції Франції на користь всенародного обрання на посаду Президента, та створення президентської республіки. Відновив діяльність Сенату як повноцінної гілки влади, коли функції його — вже вкотре ще з часів Лафайєта — під ліберально-зрівняльними гаслами усерединеного представництва фактично були зведені на нівець. Виходячи з ідеї не-

обхідності структурування нації «знизу», він довгі роки наполягав на формуванні його за корпоративним принципом, тобто з обраних за ступенево-цензовою системою найкращих представників основних сфер суспільної діяльності. Саме та-кій Сенат, як я вже писав у попередньому числі «РД», максимально сприяє орієнтації влади на розв'язання стратегічних завдань соціально-економічного розвитку, максимальній прогностичності при затвердженні прийнятих нижньою палатою законів, нарешті, розвитку й відтворенню національної еліти.

Що ж стосується економічної політики де Голя, то її звичайно трактують надто спрощено, особливо економісти й політики «лівих» поглядів, котрі розуміють «голізм» в економіці переважно як максимальне наближення до радянської командно-адміністративної моделі, тобто як масову націоналізацію (реприватизацію) та застосування планового начала («диріжизм»).

Насправді ж як основний критерій своїх реформ де Голь визначив ефективність та конкурентоспроможність виробництва. Його «націоналізація» — це зовсім не радянський директивний етатизм, тобто одержавлення, а реальне підпорядкування продуктивних сил загальнонаціональним інтересам. Зокрема, Конетабль чудово розумів, що капітал, особливо посередницький, може мати паразитичне, антинаціональне спрямування. Особливо компрадорського характеру він набуває в умовах становлення неоколоніальної системи світового ліхварства. (Де Голь одним із перших усвідомив, що долар як світова валюта не забезпечений *реальними* товарами і послугами, і вимагав відмовитись від його використання і перейти до єдиного золотого стандарту.)

Де Голь чудово розумів, що *структура національної економіки попри універсальні механізми — унікальна*. Оптимальні для даної території, демографічної структури населення, його менталітету, рівня кваліфікації робочої сили міжгалузеві пропорції, питома вага державного і приватного секторів, імпортно-експортна модель, податкова й фінансова система мають формуватися цілеспрямовано. Тому, зокрема, приватизацію у Франції проводили саме з метою покращення менеджменту, а стратегічним інвестором і співласником часто виступала сама держава.

Одночасно величезну увагу приділяли підвищенню продуктивності праці й конкурентності виробництва. Прагнучи максимально зацікавити безпосереднього виробника, де Голь розвивав різноманітні форми економічного корпоратизму та кооператизму (цим же шляхом економічної реформи пішли повоєнні Японія та Німеччина). Зокрема, він всіляко заохочував систему участі представників трудового колективу в управлінні підприємством та в його прибутках, підтримував

інші форми тісного співробітництва між працею і капіталом.

Чудово усвідомлюючи неухильність нарощання процесів економічної глобалізації, Президент Франції як головний критерій ефективності діяльності підприємства розглядав його *конкурентоспроможність на зовнішніх ринках*. Тому в момент технологічної реконструкції та оновлення, коли підприємство ще не може «на рівних» змагатися з ТНК, перебуваючи, так би мовити, «на злєті», воно одержувало максимальну підтримку держави (часто держава виступала як співвласник, котрий допомагає націоналізованим підприємствам ефективно працювати *в комерційному режимі*).

Мірою завершення структурної перебудови та якісного покращення систем технологічного та управлінського забезпечення «Верховний комісарят плану, модернізації та оснащення» від досить «диріжистських» методів керівництва переходить до методів «диригентських» — до «індикативного», «сценарного», суттєвого стратегічного планування економічного та соціального розвитку. Держава «відпускала у вільне плавання» свою власність шляхом продажу контрольних пакетів акцій — переважно вже існуючій раді директорів, тим самим здійснюючи приватизацію *не як денационалізацію, а як*

максимальне підпорядкування приватного бізнесу загальнонаціональним інтересам.

Результатом «голізму» як економічної політики стало різке скорочення державного зовнішньоторговельного дефіциту країни. З нульової по-значки у 1958 році (рік обрання де Голя Президентом) її золотий запас зріс до 4,5 млрд. долларів у 1965. «Твердий» франк став однією зі світових валют. Виробництво зросло на 43%, експорт на 88%. А головне, за президентства де Голя населення Франції збільшилось до 50 мільйонів. А це, погодьтесь, більш досконалій показник ефективності реформ, аніж, скажімо, деклароване зростання ВВП.

Всі ці серйозні здобутки уможливились завдяки тому, що, на відміну від постійного повторення нашими «незалежними» «рейтинг-технологами» та «піар-політруками» заявлених тез типу «маємо те, що маємо», «хотіли, як краще, а вийшло, як завжди» або «політика — це мистецтво можливого» та «політика — це брудна справа», Шарль де Голь завжди жив і діяв за принципом «політика — справа чести», а інколи й «мистецтво неможливого».

22 листопада цього року 110-річний ювілей з дня народження цієї видатної людини відзначатимуть всі ті, хто розуміє, яким має бути політичний лідер не за посадою, а за покликанням, справжній Провідник Нації.

*Головний редактор
часопису «Розбудова держави»*